

NORDFINSKA KÅTABOTTNAR FRÅN FÖRHISTORISK OCH HISTORISK TID

I dag föreligger det uppgifter om flera hundra fornminnesplatser från förhistorisk och historisk tid i norra Finland. Huvuddelen har lokaliserats fr. o. m. 1954 då rekognoseringsarna i samband med de omfattande vattendragsregleringarna i stora delar av landets norra del inleddes. På ett stort antal av lokalerna – de flesta boplatser av stenålderstyp – har dessutom utgrävningar gjorts varvid man vanligen påträffat ett mer eller mindre väl bibehållet kulturlager med tillhörande hela eller sönderfallna härdar. Endast i några få fall har undersökningar på fyndplatser med säkra boningsrester gjorts trots att det finns en mängd uppgifter om lokaler med kåtabottnar och liknande boningsrester av olika slag. Den arkeologiska forskningens bidrag till kännedomen om de nordfinska boningsformerna är således mycket blygsamt jämfört med t.ex. föremålsformerna och kronologin.

Följande beskrivning av några fyndplatser med boningsrester avser att i all korthet söka exemplifiera två karakteristiska former bland kåtabottnarna från förhistorisk och historisk tid i norra Finland.

Av fyndplatserna med säkra boningsrester har de hittills utförligaste undersökningarna (1961–1965) företagits på *Juikenttä* (68° 04' N Lat, 27° 25' E Long) i Sodankylä socken. Materialet är ej ännu vetenskapligt bearbetat men ett par preliminära beskrivningar föreligger i tryck (Carpelan 1967a och 1967b).

Juikenttä är en ca 50x100 m stor moränrygg som obetydligt höjer sig över omgivande stora myrmarker. Av den lokala traditionen utpekas stället som en forntida sameboplat. Läget invid Mutenianjoki älv i närheten av den för sin fiskrikedom sedan gammalt vida kända sjön Sompiojärvi är onekligen ur många synpunkter särdeles fördelaktigt och vid utgrävningarna påträffades mycket riktigt ett mångsidigt bestånd av fornlämningar. Det förefaller tydligt att Juikenttä har varit en sommarsäsongsboplat tillhörande en förmodligen halvnomadisk fångstkultur.

Vid utgrävningarna konstaterades två fyndskikt som i allmänhet lätt kunde särskiljas från varandra stratigrafiskt utan att fyndomständigheterna för det skulle ha lämnat bevis för en diskontinuitet i boplatsens utnyttjande: ett övre fyndskikt i humusen under grästorven och ett nedre fyndskikt i mineraljordens ytskikt strax under humusen.

I det *övre* fyndskiktet påträffades fyra boningskåtabottnar. De var runda eller svagt ovala rundbottnade urgröpnings i marken med en diameter av 4-5 m och ett djup av 20-40 cm. Eldstaden som i två fall var stenlagd och i två fall utan stenar låg ungefär i mitten. Ingångens plats kunde inte konstateras, ej heller noterades någonting som skulle peka på en speciell differentierad användning av golvytan. Rester av överbyggnaden påträffades inte heller. Spridda djurben och mer eller mindre fragmentariska föremål påträffades.

Förbigående några gropar, stenlagda utehärder m. m. skall här av det övrefyndskiktets fornlämningar vidare nämnas endast det stora avfallslagret. Inom det kunde tre huvudpartier urskiljas: ett av fiskrensningsavfall, ett av avfall utav barkmjölstillverkning och ett av djurben och horn bildat parti. Särskilt denna senaste del innehöll också en avsevärd mängd t. o. m. alldeles hela fornsaker varför den förefaller att påminna om de norrländska s. k. offerplatserna (Serning 1956). Mitt i avfallslagret fanns en likadan urgröpfung som de ovan beskrivna. Utan eldstad har det knappast varit en boning men i stället kanske en kåta som till sin funktion anslutit sig till den eventuella offerplatsen med dess kultbruk.

Det tjocka fyndförande kulturlagret i tre av de fyra ovan beskrivna kåtabottnarna visade att de varit i användning och att boningsformen av allt att döma varit densamma redan under det *nedre* fyndskiktets tid. Samtidigt gav detta en antydning om en oavbruten bosättning. Under avfallslagret påträffades resterna av en fylld »bostadsgrop» av samma slag som alltså representerar enbart det nedre fyndskiktets tid.

Det stora fyndmaterialet (NM förh 15190; fugr 5577, 5606, 5625) har tillätit en

preliminär arkeologisk datering av de båda fyndskikten med deras boningsrester.

Det övre fyndskiktet gav förutom ett omfattande material av ben-, horn- och kvartsartefakter ett rikhaltigt urval av metallföremål som härrör sig från början av det andra årtusendet e.Kr. fram till ny tid.

I det nedre fyndskiktet hittades en bit bronsten, några stenyxor, ett kvartsmaterial samt asbest- och talkmagrad keramik tillhörande Säräisniemi 2 – Kjelmoøy gruppen. – Kjelmoøy har allmänt daterats till det första årtusendet e. Kr. (t.ex. Gjessing 1935, Simonsen 1960). Den motsvarande norrländska keramiken har av skilda forskare förlagts till hällkisttid, bronsålder och/eller förromersk järnålder, t. o. m. senare (t. ex. Hallström 1929, Santesson 1941, Bagge 1943, Hellman 1946). Efteråt har några C 14-dateringar av kol från stratigrafiskt avgränsade kulturskikt antytt förekomsten av denna keramik århundradena e. Kr. (Hallgren 1959, Johansson 1962). Senare har C 14-dateringar av den organiska substans som finns i själva kärlgodset åter pekat på en förekomst huvudsakligen under en period fr.o.m. femte årh. f. Kr. t.o.m. första årh. e.Kr. (Linder 1966). Den finska Säräisniemi 2 keramiken har vanligen daterats till årtusendet f.Kr. (t. ex. Ailio 1909, 198; Äyräpää 1951). I en tills vidare opublicerad utredning har förf. kommit till den uppfattningen att samtliga finska fynd av Säräisniemi 2 som faktiskt går att datera arkeologiskt faller inom en period fr.o.m. romersk järnålder t.o.m. Vendeltid.

Åren 1909, 1913 och 1929 upptäckte och delvis undersökte Ilmari och Toivo Itkonen samt Sakari Pälsi i Enare kyrkby (68°55' N Lat, 27°01' E Long) två boplatser med nedgrävda kåtabottnar och mindre gropar (Itkonen, I. 1910 och 1913; Itkonen, T. 1914; Pälsi 1929). Den första boplatser med sex kåtabottnar och två gropar ligger på den norra stranden av *Vuopaja*, Juutuanjoki älvs forna utlopp. Vid rekognosering 1966 kunde alla kåtabottnar utom en återfinnas, dessutom upptäcktes två gropar. Den andra boplatser med tre kåtabottnar och en grop konstaterades 1966 förstörd. Den hade legat drygt 100 m SW om den första på Juutuanjoki älvs norra strand invid Vuopajas och älvens nuvarande utlopps förgrening. På grund av kåtabottnarnas läge vid älvens mynning invid vattnet förmodar förf. att det är fråga om sommarboningar.¹

Sagda kåtabottnar företer påfallande likheter med kåtabottnarna på Juikenttä: de är runda eller något ovala rundbottnade urgröpningar i marken med en diameter av 4–5 m och ett djup av 20–60 cm. Eldstaden – i några fall stenlagd, i andra inte – är ungefär i mitten. Ingångens plats har inte kunnat konstateras och rester av överbyggnaden har ej heller påträffats.

Några avvikande drag kan emellertid också noteras.

Enligt Ilmari Itkonen skall åtminstone några av kåtabottnarna vid Vuopaja ha varit kantade av en obetydlig jordvall som förmodligen uppstått vid urgröpningen av kåtabottnarna. År 1966 kunde några kantvallar ej konstateras och Toivo Itkonens grävningsskator uppvisar ej heller sådana. Uppkomsten av dylika diffusa kantvallar måste vara beroende av olika tillfälligheter varför de ej kan uppfattas som signifikativa kännetecken. T. ex. på en fyndplats – tyvärr ej daterbar – i närheten av Juikenttä noterades 1964 två snarlika nedgrävda kåtabottnar, den ena med skönjbar kantvall, den andra utan (Carpelan 1965).

En kanske markantare avvikelse uppvisar den ena av den första boplatserns två utgrävda kåtabottnar: två oregelbundet placerade stenlagda eldstäder och en golvbeläggning av knytnävsstora stenar. Även om man ville uppfatta detta som en helt individuell, sporadisk förekomst kan man knappast bortse från likheten med en del förhistoriska boningar i Pasvikdalen och Varangerkusten (Simonsen 1961 och 1963). En av Ilmari Itkonens skisser visande eldstadsstenläggningens konturer i en av de utgrävda kåtabottnarna kan vidare tyda på förekomsten av en symmetrisk tvädelad eldstad såsom i »tufferna» av Gressbacken typen (Simonsen 1961 och 1963). Detta kunde dock ej med säkerhet bekräftas vid rekognoseringen 1966. I vilket fall som helst kan emellertid påverkan från Varangerområdet anses vara ett högst sannolikt och naturligt fenomen i Enarelandet.

Fyndmaterialet (NM förh 5471: 8–10, 5670, 6586, 9012, 9125: 1–10) från Vuopajaboplatserna utgörs till största delen av kvartsföremål och avslag, fragment av skifferföremål och pimpstensbitar som inte tillåter en särdeles fin datering. Vidare tillkommer en mängd kamstämpel- och gropornerad asbestmagrad keramik av ett ganska

ovanligt slag (se Tallgren 1914, 18 fig. 11; Simonsen 1963, 215 fig. 59) som vid olika tillfällen jämförts med kamkeramik av stil II:2 (Luho 1948, 50 och enl. Simonsen, 1963, 216, keramik »som en efterkommer af Säräisniemikeramikken, svarende til »mellemsste lag» på Noatun Haugen»)², kamkeramik av stil III (Meinander enl. Simonsen 1963, 216) och asbestkeramik av Pöljätyp (Meinander 1954, 163; Edgren 1964, 25). Av de tyvärr delvis otillfredsställande grävningsrapporterna har förf. – i motsats till utgrävaren (jfr. Itkonen, I. 1910 och 1913b samt Pälsi 1929) – fått den uppfattningen att de ovan beskrivna kåtabottarna skulle vara nedgrävda i en äldre stenåldersboplats till vars föremålsbestånd bl. a. keramiken skulle höra. Kåtabottarna skulle alltså vara yngre än denna men i varje fall från en tid då kvartsföremål ännu brukades – kanske samtidigt med »tufterna» av Gressbakken typ.³

År 1909 lokaliserade Ilmari Itkonen i närheten av *Enare* kyrkoby ca 15 s.k. *marknadsplatser*, grupper av kåtabottnar som av den lokala traditionen utpekats som de halvnomadiska samernas forna vinterbyar (Itkonen, I. 1910, 1913a och 1913b; Itkonen, T. 1948, 198-). Ett par kåtabottnar utgrävdes 1913 av Toivo Itkonen (Itkonen, T. 1914 och 1948, 198-, 458- fig. 243). Vid rekognosering 1966 återfanns 8 marknadsplatser. Marknadsplatsernas kåtabottnar representerar en boningsform som tydligt skiljer sig från den ovan beskrivna.

Marknadsplatserna ligger i en låg och skyddad barrskogsbevuxen terräng invid en bäck eller en liten sjö. Förutom kåtabottnar förekommer det på marknadsplatserna stenhögar och gropar med oviss funktion samt avfallslager. Kåtabottarna – vanligen drygt 10 till antalet med en variation från 4 till 16 – ligger med 5-50 meters, vanligen 10-20 meters mellanrum uppradade längs med stranden ca 50 m från vattenbrynet.

Kåtabottarna är kvadratiska eller något rektangulära, ca 5x5 m stora. De är *inte* nedgrävda och kantas vanligen av en tydlig jord- och/eller stenvall; denna kan dock ibland fattas. Ungefär i mitten ligger den rektangulära stenlagda eldstaden. Ingången är – i de fall den kunnat observeras – riktad emot bäcken eller sjön. Om en eventuell differentierad användning av kåtaps golvyta föreligger inga uppgifter, ej heller om överbyggnadens art.

Dessa marknadsplatser dateras grundar sig tills vidare på ganska bristfälliga uppgifter. Utgående från furor som växer i några kåtabottnar har Ilmari Itkonen beräknat en ålder av minst 400-500 år vilket skulle ge en datering till senast 1400- eller 1500-talet. Detta går väl ihop med en datering motsvarande det övre fyndskiktet på Juikenttä som de föreliggande få fynden (NM fugar 4909:2-9, 11; 5051; NM förh 11666) pekar på.

År 1962 utgrävde Ari Siiriäinen den i många avseenden intressanta och viktiga boplatsen *Jatulinsaari* (66°33' N Lat, 27°50' E Long) i Kemijärvi landskommun (Appelgren 1882, Siiriäinen 1964). På grund av boplatsens läge – den ligger på en liten holme i Kemi träsk – kan man förmoda att det är fråga om ett sommarviste.

På *Jatulinsaari* fanns bl. a. en stenkantad rektangulär kåtabotten av samma slag som på marknadsplatserna men med en mindre eldstad. Två eventuella stolphål i golvytan kan vara ett något avvikande drag. Fynden (NM förh 15492) som förutom några skiffermejslar, en krum skifferkniv, ett kvartsmaterial m.m. består av asbestmagrad keramik tillhörande Säräisniemi 2 – Kjelmøy gruppen visar att denna boningsform varit i bruk redan under en tid som motsvarar det nedre fyndskiktet på Juikenttä. En holkyxa av järn och en slät spiralring av silver, vilkas samtidighet med det övriga boplatsmaterialet på grund av fyndomständigheterna ej kan betvivlas, daterar *Jatulinsaari* till yngre romersk järnålder eller folkvandringstid.

Sammanfattningsvis antyder ovan beskrivna exempel förekomsten av två karakteristiska boningsformer som använts av Nordfinlands halvnomadiska fångstkultur från förhistorisk tid fram till ny tid. Den ena representeras i dag av en i det närmaste rund eller oval och rundbottnad urgröpning i marken som sporadiskt kan omgärdas av en diffus jordvall; den ofta stenlagda härden ligger ungefär i mitten. Den andra representeras av en vallomgärdad men icke nedgrävd kvadratisk eller något rektangulär botten med en stenlagd eldstad i mitten. Rester av överbyggnaden föreligger inte av någondera formen men förf. förs gissa att i det förra fallet en lätt, flyttbar, sannolikt näver- eller skinnbetäckt konkåta kommit till användning och i det senare fallet en tung och fast, icke flyttbar överbyggnad

rests över botten. Det förefaller tydligt att först nämnda kåtabottnar representerar sommarboningar medan de senare i allmänhet är rester av vinterkåtor; dessa senare har man emellertid också funnit på platser vilkas läge helst skulle antyda sommartida vistelse.

Det förstås att sagda exempel endast bristfälligt kan belysa de omtalade boningsformerna. Viktigare kompletterande uppgifter finner man knappast i de spridda, mer eller mindre exakta notiser och rapporter om iakttagelser och t.o.m. smärre undersökningar av kåtabottnar av båda ovan beskrivna slag som föreligger från hela norra Finland (t. ex. Appelgren 1882; Itkonen, I. 1910; Itkonen, T. 1948, 197-; Carpelan 1963 och 1965). Men förutom dessa former finns det också uppgifter om andra, förmodligen åtminstone delvis samtidiga boningsformer beträffande vilka vår kännedom är än mer bristfällig (t. ex. Appelgren 1882; Itkonen, T. 1948, 186-, 197-). För att fylla luckorna i vårt vetande är en avsevärd komplettering av fältundersökningarna — både rekognoseringarna och grävningarna — av nöden.

- 1 På kartskissen Itkonen, I. 1913b, 3 avb. 1 representeras den första boplatserna 1–5 och den andra av punkterna 6–7. Juutuanjoki kallas på skissen Joenjoki. — Det understrykes att dessa boplatser alltså varken ligger vid Vuopaja i Ivalo SE om Enare eller i närheten av Niipijokis mynning NE om Enare såsom förekommit i tryck.
- 2 Med ”Säräisniemikeramiken” torde avses sk. *keramik av Säräisniemi typ ellet Säräisniemi 1* vilken ej får sammanblandas med den tidigare omtalade epineolitiska *Säräisniemi 2* keramiken.
- 3 För att eliminera en felkälla vid eventuella tolkningsförsök av kvartsitpilspetsens NM förh 9125:12 med tvär tunn bas (se Meinander 1954, 128 Abb. 75 d) fyndomständigheter meddelas följande *rättelse*: enligt uppgifterna i katalogen på NM förh är denna pilspets inte funnen på någondera av de beskrivna boplatserna såsom Simonsen 1963, 216 uppger utan på Toivonniemi hemman ca 20 km N om Enare kyrkoby. På samma plats skall dessutom ”vita stensplitter” ha hittats vilka emellertid ej tagits till vara.

Hänvisningar och förkortningar

- AILIO, J. 1909. Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland. II. Helsingfors.
- APPELGREN, Hj. 1882. Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. SMYA—FFT V.
- BAGGE, A. 1943. Nya märkliga stenåldersfynd från Västerbottens lappmarker. *Västerbotten 1943*.
- CARPELAN, C. 1963. Lappalaisperäisten muinaisjäännösten inventointi (manus). *NMetn*.
- CARPELAN, C. 1965. Lappalaisperäisten muinaisjäännösten inventointi ja tutkimus Sompion Lapissa kesällä 1964 (manus.) *NM etn*.
- CARPELAN, C. 1967a. Juikenttä, en sameboplatser från järnålder och medeltid. *Norrbottnen 1967*.
- CARPELAN, C. 1967b. Kemin Lapin esihistoria. *Entinen Kemijoki* (red. M.Linkola). Helsinki.
- EDGREN, T. 1964. Jysmä i Idensalmi. En boplatser med asbestkeramik och kamkeramik. *FM 1963*.
- GJESSING, G. 1935. Fra steinalder til jernalder i Finnmark. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie C III-3*. Oslo.
- HALLGREN, B. 1959. Döudden — en lapsk järnåldersboplatser? *Norrbottnen 1959*.
- HALLSTRÖM, G. 1929. Kan lapparnas invandringstid fixeras? En arkeologisk studie. *Norrlands försvaret 1929*.
- HELLMAN, B. 1946. Fimbulvintern och fyndlösheten i Norrland. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1946 XII*.
- ITKONEN, I. 1910. Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Inarinjärven ympäristöltä (manus). *NM förh*.
- ITKONEN, I. 1913a. Inarinlappalaisten vanhemmista rakennusmuodoista (manus). *NM etn*.
- ITKONEN, I. 1913b. Tietoja Inarin kirkonkylän seudun muinaisuudesta. *SM 1913*.
- ITKONEN, T. 1914. Grävningssrapport (manus). *NM förh*.
- ITKONEN, T. 1948. Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I. Porvoo-Helsinki.
- JOHANSSON, B.O.H. 1962. Varghalsen, en förhistorisk boplatser vid Hornavan. *Fornvännen 1962*.
- LINDER, A. 1966. C 14-datering av norrländsk asbestkeramik. *Fornvännen 1966*.
- LUHO, V. 1948. Suomen kivikauden pääpiirteet. Helsinki.

- MEINANDER, C.F. 1954. Die Kiukaiskultur. *SMYA-FFT 53*.
- NM = Finlands Nationalmuseum, Helsingfors.
- NM etn = etnografiska avdelningen vid detta museum.
- NM fugr = etnografiska avdelningens finsk-ugriska samling.
- NM förh. = förhistoriska avdelningen med samlingar vid sagda museum.
- PÄLSI, S. 1929. Vuopajan kivikautinen asuinpaikka Inarin kirkonkylässä. (manus). *NM förh.*
- SANTESSON, O.B. 1941. Magiska skifferredskap från Norrlands stenålder. *Arctos Svecica I*.
- SERNING, I. 1956. Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska Lappmarkerna. *Nordiska Museet: Acta Lapponica XI*.
- SIIRIÄINEN, A. 1964. Kemijärven Jatulinsaari. *SM 1964*.
- SIMONSEN, P. 1960. The History of Settlement. *Tromsø Museums Skrifter, vol. VIII*.
- SIMONSEN, P. 1961. Varanger-funnene. II. Fund og udgravninger på fjordens sydkyst. *Tromsø Museums Skrifter, vol. VII, hefte II*.
- SIMONSEN, P. 1963. Varanger-funnene. III. Fund og udgravninger i Pasvikdalen og ved den østlige fjordstrand. *Tromsø Museums Skrifter, vol. VII, hefte III*.
- TALLGREN, A.M. 1914. Den östeuropeiska bronsålderskulturen i Finland. *FM 1914*.
- ÄYRÄPÄÄ, A. 1951. Kulturförhållandena i Finland före finnarnas invandring. *SMYA-FFT LII:1*